BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník II. Číslo 1. Marec 2004

Povstanie Imricha Tőköliho

vo vzťahu k osudom mesta Banská Bystrica a jej obyvateľov

Rušné, peripetické časy nastali pre obyvateľov Banskej Bystrice v období povstania uhorských stavov pod vedením Imricha Tököliho proti panovníckemu rodu Habsburgovcov. Zostrujúci sa náboženský útlak protestantov za vlády Leopolda I. doliehal na Banskobystričanov, evanjelikov a. v. Začiatkom 80. rokov im postupne odobrali všetky kostoly a zakázali im vykonávať bohoslužby na pôde mesta. Kňazov predvolali na bratislavský súd, odkiaľ tých – režimu neposlušných – posadili do väzenia, viacerých z nich odvliekli a predali na galeje, ďalších odpravili do vyhnanstva.

Kuruckí vojaci očami maliara

Na rad prišli aj školy, menovite chýrne banskobystrické gymnázium, profesor ktorého (Tomáš Steller) sa dostal po odsúdení za vieru, spolu s ďalšími kolegami, taktiež až na talianske galeje.

Spoločenský a do veľkej miery i ekonomický život mesta bol ochromený. Za týchto pomerov u značnej časti obyvateľov mesta vlievalo nádej rodiace sa nové povstanie. Jeho vodca, Imrich Tököli, sľuboval náboženskú slobodu, ako aj priznanie stavovských privilégií. Napriek tomu možnosť príklonu k povstalcom nebola pre Banskobystričanov jednoduchou záležitosťou. Ich nedôveru k nedostatočne známemu mladému kuruckému hrdinovi navyše umocňovala aj prítomnosť oddielu nemeckého cisárskeho vojska v meste (pod novým velením hlavného rotmajstra Kuschlana). Vojsko, ktoré malo zabezpečovať jeho obranu proti povstalcom, bolo dobre vyzbrojené a všestrane zásobené.

Ostré výzvy a vyhrážky Tököliho, adresované mestu boli doplnené približujúcou sa silnou armádou, zloženou z kurucov i ďalších vojenských spojencov, ktorá začiatkom októbra 1678 obsadila Zvolen.

Banskobystričania napokon otvorili brány mesta 10. októbra, keď pred bránou do Dolnej ulice zaujal pozície spojenecký oddiel Francúzov s kapitánom Krištófom Dalandinom. Tököliho vojsko prešlo mestom, z ktorého odtiahol Kuschlanov obranný oddiel. Utáborilo sa na mestských lúkach na východ od mesta.

Tököli dal občanom mesta sľúbenú náboženskú slobodu a nariadil vrátenie kostolov i škôl evanjelikom i s inventárom. Po týždni jeho vojsko od mesta odtiahlo. V meste ostal len menší Tökoliho oddiel pod velením Štefana Géciho.

Pokračovanie na str.2.

Šľachtici z Radvane a ich osudy v stredoveku

Kedysi významná obec Radvaň, od r. 1966 pripojená k mestu Banská Bystrica, dnes v podobe rozsiahleho sídliska príliš neosloví svojimi dejinami. Siluety panelákov zatlačili do úzadia pôvodný vzhľad obce, z ktorej pamätihodností sa zachovalo iba niekoľko kaštieľov a kostolov. Minulosť však nemusí byť vždy viditeľná a predsa ju nachádzame. Platí to i v prípade starej Radvane a jej obyvateľov, dokonca s odstupom mnohých storočí.

Odpoveď na otázku, kam až siahajú počiatky Radvane, nie je jednoznačná. Podľa údajov v najstarších písomnostiach je Radvaň od susednej Bystrice o niekoľko rokov staršia. R. 1223 a 1233 vystupuje vo funkcii kráľovského úradníka istý Radun (Radovan). V období vlády Ondreja II. sa Radun podieľal na spravovaní rozsiahleho územia Zvolenskej župy. Počas tatárskeho vpádu (r. 1241-1242) sprevádzal panovníka Bela IV. na úteku do Dalmácie. Za verné služby králi Radunovi darovali viaceré majetky. Nemožno potvrdiť, či stredoveká osada Radvaň existovala už predtým, ako ju získal Radun. Známe je iba, že neskôr sa toto územie nazývalo podľa svojho majiteľa (r. 1263 *villa Raduana*). Obec buď získala nové meno, alebo bol jej názov priamo spojený s jej vznikom.

Erb Radvanskovcov tvorí vrch, na ktorom je položená koruna. Lakťom sa jej dotýka obrnené rameno držiace vetvičku. Nad ramenom sa nachádza polmesiac a hviezda.

Pokračovanie na str.4.

Povstanie Imricha Tőkőliho

vo vzťahu k osudom mesta Banská Bystrica a jej obyvateľov

Dokončenie zo str.1.

Po prehratej bitke pri Svätom Kríži došlo k ústupu kurucov a ich spojencov. Po obsadení Zvolena sa ocitla 6. novembra v rukách labancov aj Banská Bystrica. Cisárski velitelia (J. Š. Wűrmb, Dűnewald) žiadali pre veľký počet vojsk, ktoré ubytovali v meste (v niektorých domoch až 16 - 20 mužov), potraviny, krmivo pre kone a pre seba, navyše značný obnos peňazí (cca po 100 dukátov).

Mesto vydrancované predchádzajúcou „návštevou" kurucov dokázalo plniť ich požiadavky len s obrovskými ťažkosťami. Peniaze si muselo požičať (od miestneho šľachtica Jána Rota z Kráľovej, neskôr mučeného v Prešove). Pod ochranou cisárskeho vojska bola potom Banská Bystrica až do septembra 1682.

Po Tököliho víťazstvách na východnom Slovensku a definitívne po páde Fiľakova 16. septembra, keď jeho vládu uznala aj turecká strana a Uzun Ibrahim paša ho korunoval za kráľa stredného Uhorska, cisárske vojsko opustilo Banskú Bystricu.

Banskobystričania v osobitnom liste vyjadrili Tökölimu svoju oddanosť. Navyše mu do zvolenského tábora zaslali tisíc dukátov. Dňa 18. septembra prišli do mesta kuruci. O tri dni neskôr sa pred bránami mesta objavila tiež skupina tureckých vojakov. Mesto s nimi odmietlo rokovať, preto jeden z ich oddielov odtiahol rabovať smerom na Tajov, druhý zamieril vyčíňať do Slovenskej Ľupče.

Jazdecká kresba Imricha Tőkőlyho (1656 - 1705).

Bystrickým evanjelikom boli počas pobytu kurucov vrátené kostoly. V činnosti, hoci za obtiažnych podmienok, opäť pokračovalo aj evanjelické gymnázium.Na základe prímeria podpísaného 10. októbra medzi zástupcami kurucov a labancov v Dobrej Nive mali pripadnúť banské mestá (Zvolen a Vígľaš) pod správu cisárskeho vojska, ktorému velil generál Eneáš Kaprara. Kuruci preto mesto opustili. Po ich odchode ostalo mesto i okolie dlhší čas bez ochrany, čo využívali turecké hordy, ktoré ho sústavne ohrozovali a plienili okolité obce. Banskobystričania sa preto obracajú na kuruckých veliteľov (napr. A. Péchy, P. Madách), ktorí ochotne poskytli vojenskú ochranu, pravda, za značný žold, ubytovanie a stravu pre vojakov, čo bolo pre mesto ďalšou záťažou.

Až 13. decembra 1682, v zmysle Dobronivského prímeria, vstúpili do mesta cisárski vojaci a kuruci ho opäť opustili. Generál Diepenthal prevzal kľúče od hradu a ubytoval tam časť svojho vojska. Do mesta sa nahrnulo až 1200 vojakov, o stravu a ubytovanie ktorých sa muselo starať z vlastných prostriedkov. Generál opäť vytlačil evanjelikov zo zámockých kostolov.

Kuruckí vojaci sa do Banskej Bystrice vrátili po odchode cisárskeho vojska 25. júna 1683. Ich veliteľ Žigmund Jánoky dal uväzniť jezuitského superiora Karla Schrettera, ktorý bol obvinený z predisponovania vzácnych písomností a mnohých ďalších cenností z veľkého zámockého kostola a ich odpravenia do Rakúska.

Kuruci naposledy opustili mesto 25. novembra 1683. Zaslúžilo sa o to cisárske vojsko, víťazne postupujúce od Banskej Štiavnice, ktoré triumfálne vstúpilo do mesta na čele s generálom Rudolfom Rabattom. Hneď na druhý deň Rabatta zobral evanjelikom kľúče od zámockých kostolov a odovzdal ich katolíkom. V ich prospech dal zreštaurovať aj mestskú radu. Pre Banskú Bystricu a okolie povstanie definitívne skončilo.

Neskončila sa ale bieda a utrpenie, ktoré spô-sobovala prítomnosť množstva cisárskeho vojska. Navyše pokračovalo zostrené náboženské prenasledovanie evanjelického obyvateľstva. Generál ponechal evanjelikom v užívaní dva menšie kostoly, ale aj to s podmienkou, že vymôžu oslobodenie väzneného Schrettera. Keď sa to preťahovalo, dal uväzniť všetkých mestských kňazov a odviesť v putách na Zvolenský zámok. Situácia sa vyriešila až na jar nasledujúceho roku obojstranným prepustením uväznených.

Mesto naďalej sužovalo hlavne táborenie veľkého počtu cisársko-kráľovského vojska, ktoré muselo vydržiavať z vlastných zdrojov. Zároveň muselo platiť ročnú daň vo výške 11 až 16 tisíc zlatých.

V rokoch 1683–1685 sa v meste viackrát dlhšiu dobu zdržiaval smutne známy Talian, cisársky generál Anton Karaffa. Stretával sa s poprednými mešťanmi, šľachticmi, zemanmi z mesta i z okolia. Ľstivo a skryto sondoval ich zmýšľanie. Niektorých z nich dal potom v čase prešovských jatiek pochytať a uväzniť, obviniac ich z nepriateľstva ku kráľovi a cirkvi. Medzi nimi bol aj barón Juraj Radvanský z Radvane, ktorého po neľudskom týraní polomŕtveho popravili v Prešove 8. 5. 1687. Pred prešovský krvavý súd bol postavený aj vážený prešovský mešťan, rodom šľachtic z Banskej Bystrice Žigmund Guth. Mučenie podstúpil aj ďalší bystrický šľachtic Ján Rot, rodák z Kráľovej (dnes súčasť Banskej Bystrice), ktorý sa po neľudskom mučení vykúpil sumou 10 000 toliarov. Neskôr mu z nich polovicu, ako nevinnému, vrátili. Po hroznom mučení bol popravený aj podžupan Zvolenskej stolice Štefan Bezeg.

Zrejme na podnet Karaffu uväznili aj banskobystrického richtára Melchiora Smrtníka. Do Prešova ho odtransportovali napriek intervencii mestského magistrátu. Po vydarenom úteku ho znovu chytili. Na slobodu sa potom dostal za neznámych okolností (údajne za prísľub konverzie).

Porážkou Tököliho povstania postihli evanjelickú Banskú Bystricu okrem krvavých ľudských obetí v Prešove mnohé ďalšie ťažké dôsledky. Dlhoročná striedavá prítomnosť vojakov obidvoch táborov a ich pobyt na útraty mesta znamenal pre obyvateľstvo nesmiernu materiálno finančnú či sociálnu záťaž. Bojové akcie, na ktorých sa museli podieľať aj baníci (najmä ako míneri, kopáči zákopov a pod.), ako aj zásobovanie armád produktami hút a vôbec kovoprodukcie, znamenalo vážne ochromenie baníctva a od neho sa odvíjajúcich výrobných odvetví. V meste a na okolí sa objavuje hladomor. Stovky ľudí hľadali východisko pred biedou a hladom vo vysťahovaní sa z mesta.

Dôsledky všeobecnej sociálnej biedy znásoboval náboženský útlak protestantov. Došlo k opätovnému záboru všetkých kostolov a škôl. Duchovný i školský život evanjelikov bol opäť vytlačený za hradby mesta.

Využijúc rozhodnutia šoproňského snemu z r. 1681, v 90. rokoch si evanjelici postavili za hradbami nový drevený kostol, ku ktorému v krátkom čase pribudla aj jednoposchodová budova školy evanjelického gymnázia, na ktorom študoval a neskôr rektoroval aj Matej Bel.

Pavol Martuliak

Kuruckí vojaci.

Banskobystrickí notári na cestách

Vo vianočnom vydaní BYSTRICKÉHO PERMONA sme venovali pozornosť osobnosti mestského notára, ktorá bola pilierom mestskej administratívy a richtárovou pravou rukou. V tomto čísle predkladáme pokračovanie, ktoré poukazuje aj na ďalšie povinnosti a aktivity mestského úradníka.

Ciest a rokovaní, ktoré patrili do kompetencie notára, sa sporadicky zúčastňoval vicenotár. Napríklad v roku 1577 žiadosť mesta o poskytnutie 200 centov medi z banskobystrického hámra pre potreby financovania mestského opevnenia na panovníckom dvore vo Viedni predkladal vicenotár Martin Hofman. O podobných aktivitách vicenotára svedčia záznamy z roku 1580. Mikuláš Günther sa najskôr v apríli zúčastnil na zasadaní uhorského snemu a v rovnakom mesiaci rokoval v Trnave a v Bratislave v záležitosti špitála svätej Alžbety. V júni rovnakého roku v Trnave a na panovníckom dvore rokoval opätovne o špitálskych záležitostiach ako aj o ďalších mestských záležitostiach. Rokovania končil v júli v Trnave.

Notárove cesty sa však vždy nevykonávali iba v záujme mesta. Poznáme jeden prípad, kedy sa notár rozhodol spojiť mestské záujmy s prospechom svojej rodiny, ale výsledok nebol pre mesto veľmi priaznivý. Stalo sa to v roku 1546, kedy notár Michal Steger využil situáciu po nečakanej smrti už spomínaného kňaza Jozefa z Berouna a na uprázdnené miesto po rektorovi špitála svätej Alžbety mestskej rade navrhol svojho syna Rafaela, ktorý s mestským štipendiom študoval v zahraničí. Pretože na menovanie do funkcie bol potrebný súhlas panovníka, odcestoval za ním do Bratislavy. Panovník sa však v tom čase zdržiaval v Prahe a Stegerovi sa podarilo získať iba potvrdenie od ostrihomského arcibiskupa, ktorý pôsobil vo funkcii miestodržiteľa. Na jeho základe mestská rada notárovho syna 29. júla 1546 formálne uviedla do funkcie rektora špitála. Pretože panovník nesúhlasil s arcibiskupovým rozhodnutím a aj naďalej sa zdráhal v takej dôležitej funkcii potvrdiť študenta, Michal Steger ho opätovne neúspešne žiadal o súhlas v Prahe 11. augusta 1546. Negatívnym výsledkom skončila aj široko koncipovaná prosba mesta kráľovskému radcovi a budúcemu správcovi banskobystrického mediarskeho podniku Krištofovi Künritzovi z decembra 1546. Napriek veľkému úsiliu mestského notára Michala Stegera o potvrdenie svojho syna vo funkcii rektora a opätovnej konfirmácii špitálskych výsad, ktorá bola vydaná na jeho podnet v roku 1548, panovník svoj postoj nezmenil. Rafael Steger v zahraničí študoval až do smrti svojho otca, ktorý zomrel v marci 1550. Práve v tomto období sa vrátil do Banskej Bystrice a panovník nakoniec akceptoval jeho obsadenie do funkcie rektora. Steger, vďaka vplyvu svojho otca na mestskú radu, vykonával svoj úrad v neprítomnosti od svojho zvolenia a aj počas svojej neprítomnosti poberal pravidelný rektorský plat. Napriek veľkému úsiliu mesta o jeho presadenie do funkcie sa nový špitálsky kňaz absolútne neosvedčil. V krátkom čase sa Steger vďaka svojmu nezodpovednému a koristníckemu správaniu voči špitálu dostal do sporov s mestom, ktoré viedli ku jeho odvolaniu. Stegerovi sa však podarilo získať podporu panovníckeho dvora a už v máji 1553 Ferdinand I. mestskej rade Banskej Bystrice pod hrozbou straty patronátneho práva nariadil ponechať Stegera vo funkcii. Vzájomné kontroverzie, sťažnosti a súdne spory mesta so špitálskym rektorom pretrvávali až do 70. rokov 16. storočia.

Ale vráťme sa ešte na chvíľu k cestám notárov. Časté cestovanie dozaista nebolo veľmi príjemné a už vonkoncom nebolo bezpečné. Notárovi síce formálnu ochranu poskytovalo priamo slobodné kráľovské a banské mesto poverovacou listinou, omnoho väčšiu istotu ale poskytoval ozbrojený sprievod. Tento sa však obmedzoval zväčša na sprievod pri prevoze peňažných dávok – či to už boli pravidelné odvody daní vo forme zvolenskej dane alebo kontribúcie. Najmä v pomoháčskom období, kedy sa územie Slovenska stalo najskôr bojiskom uchádzačov o uhorský kráľovský trón a neskôr aj protihabsburských stavovských povstaní, však notárovi niekedy nemusel stačiť ani ochranný glejt a veľmi ľahko sa mohol stať obeťou najrôznejších nástrah. To sa stalo napríklad banskobystrickému notárovi Jurajovi Albinovi a členovi pukanskej mestskej rady Vincentovi Peuerlovi začiatkom roka 1532. Počas cesty do Viedne na kráľovský dvor kvôli riešeniu problému kontribúcie uvalenej Zápoľským na banské mestá ich spolu so sluhom Martinom na ceste medzi Nitrou a Šintavou asi štvrť míle pred obcou Pata zastavili husári, ktorí boli údajne v službách nitrianskeho župana Valentína Töröka. Po výsluchu o cieli cesty na nich zaútočili bez ohľadu na ochranný glejt, sputnali ich a okradli o kone, odev, batožinu a zabavili im aj úradné písomnosti. Potom ich vyzlečených pešo hnali do Šintavy. Sluhu Martina odvliekli niekam inam a už sa k nim nikdy nevrátil. Zajatcov vyslobodil až zásah Juraja Thurzu, ktorý sa práve zdržiaval na svojich šintavských majetkoch. Obliekol ich a požičal im kone na cestu do Bratislavy. Nešťastní vyslanci sa okamžite po príchode do mesta so žiadosťou o pomoc obrátili na ostrihomského arcibiskupa Ladislava Zalkana, tento ich však odkázal priamo na Valentína Töröka. Vyslancom síce vyjadrili svoju účasť aj ďalšie osoby vrátane Františka Révaja, ale nakoniec si peniaze potrebné na cestu do Viedne (42 zlatých) museli požičať od predstaveného bratislavskej tridsiadkovej stanice, Juraja Statmana, ktorý im poskytol šaty aj koč.

Otlačok pečate Martina Hofmana.

Našťastie popisované príkoriá notári museli znášať iba výnimočne, pretože vykonávaná funkcia ich zaraďovala medzi elitu mestskej spoločnosti. Iba príslušníci veľmi malej a privilegovanej skupiny mešťanov mohli zastávať funkciu hlavy mesta – richtára, a notári boli medzi nimi. Ako príklad môžeme uviesť notára Ondreja Colmana, ktorý v meste zaznamenal výnimočnú kariéru. Vo funkcii notára je doložený od roku 1513 do roku 1516. V roku 1516 kulminovali spory medzi mestom a vedením thurzovsko – fuggerovského mediarskeho podniku. Počas novoročnej reštaurácie volených orgánov mesta sa protithurzovskej skupine mestskej rady vedenej bývalým richtárom Jánom Greimelom, Tobiášom Rockelfingerom a notárom Ondrejom Colmanom najskôr podarilo presadiť za richtára svojho kandidáta Serafíma Pergera, ale následne sa richtárom stal práve notár Colman. Thurzovský kandidát, banský majster Matej Grenitzer vo voľbách neuspel a neskôr ho vylúčili z mestskej rady. V poradí druhé funkčné obdobie richtára Colmana prebiehalo v roku 1519. Po skončení výkonu richtárskej funkcie pôsobil ako člen mestskej rady až do roku 1524.

Otlačok pečate Juraja Albinusa.

Podobný priebeh kariéry notárov poznáme aj z iných stredoslovenských banských miest – napríklad v Kremnici boli do richtárskej funkcie v priebehu 15. a 16. storočia zvolení traja notári, a to Gašpar Steck v roku 1492, Wolfgang Guglinger v rokoch 1542, 1546 a 1550 a Leonard Tilesch v rokoch 1574, 1577 a 1581.

Igor Graus

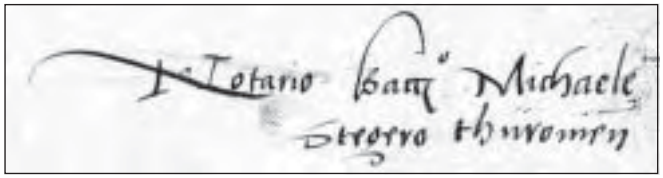

Podpis Michala Stegera

Šľachtici z Radvane a ich osudy v stredoveku

Dokončenie zo str. 1.

Historici vyslovovali rôzne názory na pôvod Raduna a jeho potomkov. Predpokladal sa ich pôvod z niektorého zo starých veľmožských rodov. Uvažovalo sa i o tom, či Radun nepochádzal spomedzi kráľovských rybárov, usadených pri Hrone.

Pohľad na Radvanský kaštieľ s parkom (pred rokom 1900).

Radun mal šesť synov. V listinách vystupujú Jurko, Tomáš, Madáč, Tobiáš, Vlkan a Miko. Rod sa pomerne skoro rozdelil na vetvy, ktorých zakladateľmi boli spomínaní bratia. V období vlády Arpádovcov Radunovým potomkom patrili majetky Radvaň, Poniky, Čerín, Zolná, Vlkanová a Mičiná. V ich názvoch sa čiastočne zachovali aj mená ich zakladateľov, či prvých majiteľov.

Predkovia samotných šľachticov z Radvane pochádzali z Jurkovho potomstva. Jurko bol medzi bratmi zrejme najstarší a zdedil preto po otcovi majetok, ktorý nasledujúci členovia rodu ďalej rozširovali. R. 1287 Jurkovmu synovi Dionýzovi daroval kráľ Ladislav IV. za jeho vojenské zásluhy pozemok pri Hrone pod Urpínom. Dionýz sa vyznamenal v bojoch proti českému kráľovi Přemyslovi Otakarovi II. (r. 1271 - 1278) a v bitke proti Kumánom pri jazere Hód (r. 1284). Odmena za služby so zbraňou v ruke bola typickým príkladom kariéry nižšej uhorskej šľachty, ktorá sa takýmto spôsobom uchádzala o priazeň panovníka.

Nádvorie Radvanského kaštieľa.

Dionýzov syn Tomáš pôsobil r. 1313 vo funkcii kastelána hradu Ľupča. V tomto roku prebiehal spor medzi Tomášom a jeho bratrancom Tobiášovým synom Zubratom. Tomáš bol obvinený z vraždy Zubratovho brata Bichora a zaviazal sa vyplatiť Zubratovi odškodné 50 strieborných hrivien[1]. O nepokojnej dobe, v ktorej rozhodovalo právo silnejšieho, svedčí aj skutočnosť, že Tomáš ako správca hradu bol podriadený Matúšovi Čákovi, ktorý v tomto čase obsadil celú Zvolenskú župu. V r. 1314 Tomáš zaplatil Zubratovi dohodnutú sumu. Napätie medzi šľachticmi sa však stupňovalo. R. 1316 Zubrata so svojimi ozbrojenými spoločníkmi prepadol Radvaň, kde raboval Tomášov majetok a troch poddaných takmer pripravil o život.

Napriek sporom a šarvátkam, ktoré medzi príbuzenstvom pretrvávali, panovníci nezabúdali na zásluhy šľachticov z Radvane. R. 1323 kráľ Karol Róbert daroval Tomášovi za jeho verné služby majetok. Tomáš bojoval pod velením magistra Donča v bitke na Orave proti Matúšovi Čákovi, po ktorej kráľ opäť získal vládu nad Zvolenskou župou. R. 1325 je Tomáš v spore so svojim farárom Štefanom titulovaný „z Radvane“ (*de Rodona*). Označenie pôvodu podľa starého rodového sídla používajú už všetci nasledujúci členovia rodu. Šľachtici z Radvane sa zaradili na popredné miesto medzi miestnymi zemanmi. Príslušníci rodu napriek svojej tvrdej povahe boli v rozhodujúcich chvíľach oporou panovníka. Z ich radov často pochádzali autority, akými boli kráľovský poverenec, správca hradu, zvolenský podžupan i zvolenský župan.

Vzťahy šľachticov a mesta Banskej Bystrice ovplyvňovala hospodárska aktivita bystričanov, ako aj zaľudňovanie majetkov Radvane. Využívanie pozemkov v odľahlejších horských oblastiach si postupne vyžiadalo spresnenie priebehu hranice medzi Radvaňou a Bystricou. R. 1404 kráľ Žigmund riešil spor o chotárne hranice medzi Jánom z Radvane a zástupcami Banskej Bystrice. Chotár Radvane susedil s územím mesta zo severnej strany. Tradičnú hranicu medzi Radvaňou a Bystricou tvoril predovšetkým potok Udurna (Radvanský potok).

Strieborný pohár zo 16. stor. Svadobný dar mesta Banská Bystrica pre zvolenského kapitána Juraja Radvanského (kópia v zbierkach Stredoslovenského múzea).

V závere stredoveku začínajú šľachtici z Radvane, podobne ako iné rody, opúšťať zaužívaný spôsob označovania svojho pôvodu podľa sídelného majetku. Pre zjednodušenie si k menám pripájajú priezvisko. R. 1516 ešte vystupuje Baltazár z Radvane, ale r. 1518 už Baltazár Radvanský (*Radwanzky*). Šľachtici z rodu Radvanský sa vo Zvolenskej župe stali podobne ako rod Lukovský, Mičinský, či Ostrolúcky predstaviteľmi starousadlých rodín, ktoré boli hrdé na svoj vznešený pôvod.

Pavol Maliniak

[1]*Poznámka redakcie: 1 hrivna viedenská = 0,28kg*

Vežoví trubači - predstavitelia svetskej hudby

Dôležitú úlohu v rozvoji hospodárstva, obchodu, remesiel i umenia v Uhorsku od 13. storočia zohrávali aj stredoslovenské banské mestá Kremnica, Banská Štiavnica a Banská Bystrica, ktoré si dodnes zachovali svoj osobitý význam, historický ráz a architektúru. Tak, ako v slovenských ľudových rozprávkach je medený, strieborný a napokon zlatý zámok, ktoré oslobodil mládenec najprv v medenej, potom v striebornej a konečne v zlatej zbroji, o týchto troch mestách môžeme povedať, že Banská Bystrica bola medená, Banská Štiavnica strieborná a Kremnica zlatá.

Podobne, ako v ostatných slobodných kráľovských mestách na území vtedajšieho Horného Uhorska, významnými predstaviteľmi svetskej hudby boli až do polovice 19. storočia vežoví trubači. Ako zamestnanci mesta plnili najmä *strážnu, hlásnu a reprezentačnú funkciu* a slúžili predovšetkým mestu a jeho obyvateľom.

V popredí Gallova bašta (známa i ako Pisárska) počas svojho funkčného obdobia (1512 – 1540) v nej býval Gall, mestský trubač, zvonár, nastavovač hodín na veži barbakanu a strážca hradného areálu.

Za najstarší známy písomný údaj o trubačoch v Banskej Bystrici je možné považovať informáciu z mestskej účtovnej knihy z roku 1512 o tom, že mestský magistrát zaplatil trubačovi Gallovi slávnostný odev. Mestá si svojich trubačov vážili po celé stáročia ich existencie a veľmi starostlivo, na základe odporúčaní, si ich vyberali. Už z týchto i ďalších záznamov vyplýva, že trubači v niektorých obdobiach súčasne vykonávali aj *funkciu vežových strážcov a podieľali sa aj na cirkevných hudobných produkciách.*

Vežový trubač na dobovej maľbe.

Cenným dokladom o povinnostiach trubačov je vokačná listina z 9. februára 1631, ktorú mesto Banská Bystrica odoslalo Andrejovi Weberlovi do Levoče, keď chcelo obsadiť voľné miesto trubačského majstra. Z listiny vyplýva, že sa tu v tomto období spájala *funkcia trubača, strážcu i bubeníka,* ktoré bývali v niektorých obdobiach oddelené. Povinnosti majstra trubača a jeho odmeňovanie sú tu uvedené takto:

1. vyhrávať s ostatnými trubačmi ráno, napoludnie a večer, po inštrumentálnej hudbe vždy zabubnovať, 2. strážiť a hodiny odtrubovať, 3. v prípade vypuknutia ohňa zvoniť a vyvesiť zástavu, 4. trúbiť pri príchode významnejšieho hosťa, 5. inštrumentálne pomáhať kantorovi v kostole.

Zachovali sa údaje o tom, že mestá si pri významnejších príležitostiach podľa potreby trubačov navzájom požičiavali. Napríklad mesto Kremnica si na prijatie cisára v roku 1620 pozvalo na výpomoc trubačov z Banskej Štiavnice, ktorí mali výborný chýr.

Pôvabný ceremoniálny zvyk zo začiatku 18. storočia je opísaný v praetoriálnych protokoloch Banskej Bystrice z rokov 1708, 1712 a 1750: mestský pranier bol symbolom právnych výsad kráľovského mesta. Pre občanov však bol aj symbolom dehonestujúceho miesta a tak sa tesári často zdráhali opravovať ho. Mesto preto určilo, že tieto práce bude ovárať slávnostný sprievod, v ktorom kráčali mestský tesár, mlynári a murári v slávnostnom oblečení a so svojimi insígniami, potom richtár, mestská rada, predrečník s mečom a odznakom mesta, ďalej *hudobníci na čele s trubačským majstrom*, za nimi išli remeselnícke cechy s majstrami a zamestnanci banskej komory. Na určenom mieste predrečník povedal slávnostný prejav, vyzdvihol účel tohto nástupu, symbolicky poklopal kladivom a sprievod s obecenstvom sa rozišiel. Až potom nasledovala vlastná práca murárov a tesárov.

Vežoví trubači nosili osobitné uniformy.

Významnou súčasťou profilu mestských vežových trubačov a doplnením ich príjmov bolo *hrávanie na spoločenských a rodinných zábavách, plesoch, zásnubách, svadbách či krstinách v mestách i vo vidieckych šľachtických sídlach.*

Mestské rady a cirkev vydávali rôzne povolenia a obmedzenia na usporadúvanie zábav, svadobných a zásnubných hostín a účasti hudobníkov na nich. Svadobný poriadok z roku 1550 v Banskej Bystrici napríklad stanovil, že pozývanie hostí sa má uskutočniť v tichosti a nie tak, ako predtým, za účasti zvukov trubačov a hudobníkov. Tanečné zábavy a plesy povoľovala mestská rada a v niektorých obdobiach, napríklad v Banskej Bystrici v 18. storočí, farár. Spoločenské zábavy usporadúval trubačský majster, pričom za ich povolenie musel zaplatiť. Potvrdzuje to aj archívny záznam z Banskej Bystrice zo 4. januára 1806, v ktorom sa píše, že Antonius Hiray, majster vežových trubačov, poukázal mestskej pokladnici 24 zlatých za povolenie zábavy v minulom roku. Na mestských zábavách niekedy hrali a spievali aj študenti alebo cudzí hudobníci, proti čomu domáci trubači písomne protestovali. Nezriedka sa medzi nimi strhli aj šarvátky. Mestská rada z času na čas vydávala zákaz pre účinkovanie iných hudobníkov, čím sa vždy postavila na stranu domácich trubačov.

Marianna Bárdiová

Zdroj - literatúra: Banská Bystrica, Historicko – etnologické štúdie I., Marianna Bárdiová: Vežoví trubači na Strednom Slovensku s osobitným zameraním na osobnosť Antona Júliusa Hiraya (krátené)

K VYBERANIU MÝTNYCH POPLATKOV V BANSKEJ BYSTRICI

Vyberanie mýtnych poplatkov v slobodnom kráľovskom meste Banská Bystrica malo niekoľko storočnú históriu. Mýto pozostávalo z dvoch druhov poplatkov: tzv. miestne a kamennodlažné, resp. kamennodlažobné. Oba tieto poplatky, po odrátaní „prevádzkových" nákladov (plat, zaopatrenie mýtnika...), plynuli do mestskej pokladnice. V mestských príjmoch z výberu mýta jednoznačne prevládali financie z tzv. kamennodlažobného, ktorého podstatou boli platby za použitie mestských ciest. (Dnes by sme ich mohli prirovnať k poplatkom za používanie diaľnic.)

Mýto vyberali na určených miestach mýtnici, ktorí túto profesiu vykonávali neraz po celý život. Na stanovišti (mýtnom mieste) stál dom, v ktorom mýtnik býval s celou svojou rodinou. Mýtne poplatky vyberali na všetkých hlavných prístupových cestách smerujúcich do mesta.

Bývalý mýtny dom na rozhraní Lazovnej a Katovnej ulice môžeme vidieť ešte i dnes.

V Banskej Bystrici bolo takýchto výberných miest šesť: smerom od Radvane, od Podlavíc, od Kostiviarskej, od Sásovej (Rudlovej), od Slovenskej Ľupče a od Mičinej. Dve z nich sa nemenili a fungovali na tom istom mieste až do prvej polovice 20. storočia, kedy výber mýtnych poplatkov zrušili. Boli to mýtne miesta (mýtne domy) v dnes už neexistujúcej Radvanskej (Sládkovičovej) ulici a na Ľupčianskej (dnes Partizánskej) ceste. Druhé z nich si ako jediné zachovalo túto svoju funkciu aspoň v názve až do dnešných dní (reštaurácia „Na Mýte"). Ostatné štyri mýtne stanice časom presunuli ďalej, smerom na periférію mesta. „Podlavické" mýtne miesto bolo pôvodne v blízkosti dnešného Strieborného námestia, za potokom Bystrica, pri Mestskom parku. Neskôr ho umiestnili nad bývalý „magazín", do miest kde dnes stojí budova SOU spojov.

Ďalší mýtny dom (pre smer od Kostiviarskej) dodnes stojí na rozhraní Lazovnej a Katovnej ulice. Časom ho „presunuli" na koniec Lazovnej ulice, k hati na potoku Bystrica (tzv. Vančov dom). V smere od Sásovej a Rudlovej stál mýtny dom na rázcestí dnešnej Kollárovej ulice a Rudlovskej cesty. Neskôr mýto posunuli približne o 200 metrov severnejšie. Posledný - šiesty mýtny dom stál v dnes už neexistujúcej Hronskej ulici, neďaleko Mäsiarskej bašty. V jeho blízkosti, na Hrone, stál tzv. Horný most, cez ktorý prechádzala cesta na Mičinú. Mýto neskôr umiestnili na Mičinskej ceste, „Pod rybou".

VÝKAZ

Na Lazovnej bráne od Jána Hanulu mýtnika do mestskej pokladnici oddaného miestneho a kamennodlažného mýta, a jeho príslušnosťou.

v roku 1921

príjem:

miestne ..... 958 K a 50 hal.
kamennodlažné .....18 504 K a 80 hal.
spolu ..... 19 463 K a 30 hal.

výdavke:

plat mýtnika ..... 2 100 K
drahotná výpomoc ..... 13 030 K
šaty a obuv ..... 1 886 K
15 m dreva-II.tr. ..... 660 K
spolu ..... 17 676 korún
osoh mesta 1 787 korún a 30 hal.

v roku 1922

(od 1.I. do 30.IV.)

príjem:

miestne ..... 560 K
kamennodlažné ..... 4 036 K a 80 hal.
spolu ..... 4 596 K a 80 hal.

výdavke:

plat mýtnik ..... 700 K
drahotná výpomoc ..... 4 326 K a 54 hal.
šaty a obuv ..... 626 K
na drevo ..... 220 K
spolu ..... 5 872 K a 54 hal.
od 1.I. do 30.IV. 1922 vykazuje sa strata 1 275 korún a 74 halierov.

Pane Župan!

Správny výbor mesta Banskej Bystrice uzavretím č. 110/4462 rozhodnul ohľadom nato, že mesto z vyberania mýta na mestskej čiare v Lazovnej ulici tak málo dôchodku má, že z tohoto, jedného mýtneho strážnika udržiavať nemôže, aby vyberanie mýta neprevádzalo sa terajším spôsobom, ale vyberanie od 1. júla 1922 započnúc proti 50 %-ej vyberaného mýta a bytu zdarma – bez akejkoľvek pensie a výbavy mne nižepodpísanému vydala.

Proti tomuto uzavretiu úctiplnú apelláciu podávam a na sebeobranu nasledujúce dôvody podávam:

Som 76 ročný, ženatý. Ako mýtnik už 28 rokov verne a statočne konám službu pri slávnom meste Banskej Bystrici. Keď som nastúpil službu mýtnika bol som 48 ročný. Ako taký keď som chcel dostať túto službu musel som sa vzdať všetkých nárokov vzťahujúcich sa na pensiu.

V tomto čase som bol prinútený tieto podmienky prijať, mysliac, že časom svojou usilovnou prácou a skromným životom ušporím si pár groší čo mi bude dostatočné, aby tých pár rokov s mojou manželkou ako tak prežiť mohol. V mojej nádeji som sa sklamal. Vypukla svetová vojna, zali mi mojho syna a zaťa, ktorí mňa značne podporovali. Onedlho som dostal zvesť, že obidvaja v ruskom zajatí zomreli, syn zanechal jedného 3 ročného chlapca, ktorého od začiatku svetovej vojny opatrujem a vychovávam a dcéru s 3 maloletíma dietkami som tiež musel a musím z môjho malého dôchodku podporovať. Teraz keby mal na moje staré dni oblachčený život viesť, odkázaný som na 50 %-ový dôchodok mýta, čo činí mesačné 400 korún. Že čo to znamená, vysvitá z uzavretia vyneseného slávnym správnym výborom, dľa ktorého len preto som zo služby zbavený, lebo táto ulica málo dôchodku donáša a tak nevyplatí sa jedného mýtnika držať.

Tento dôvod neobstojí, lebo keď som vstúpil do mestskej služby ako mýtnik mal som 24 korún mesačného platu a mesto malo značný príjem. Teraz keď moja ulica náhodou menší dôchodok donáša, preto ja sa mám stať obeťou tejže ulice? Či by bolo mesto urobilo na tento pád aj s druhým mýtnikom, ktorý má nárok na pensiu, keby bol ten v tejto ulici mýtnikom, za iste nie.

Teraz stojím bez haliera a akéhokoľvek majetku. Za moju vernú a statočnú 28 ročnú prácu ma mesto vohnalo do najväčšej biedy a zúfalosti, lebo keď ochoriem z čoho sa budem živiť a vydržiavať moju manželku so sirotou, keď som úplne odkázaný na ne istý dôchodok z mýta a mesto za tak dlhú vernú a statočnú prácu mi ani len odbavu nedalo.

Preto sa k Vám Pane Župan uchádzam ako starostlivému otcovi apellujem na Vaše ľudské srdce a úctive prosím vezmite ma pod Vašu ochranu a ráčte uzavretie správneho výboru mesta Banskej Bystrice premeniť v takom smysle, aby mesto keď už aj nie pensiu ale aspoň plat zmilosti ustálilo, aby tých pár dní môjho života spolu s mojou manželkou a maloletím vnukom ako tak sa živiť mohli. Keď mňa mesto za 28 rokov ako mýtnika upotrebilo, teraz s tou istou prácou aj na ďalej poverilo, dľa mojej skromnej mienky nie ľudsky zachádzalo, keď mňa v demokratickom štáte na moje starie dni hladovať nechá.

Poníženú prosbu moju opätujúc ostávam Vám Pane Župan s hlbokou úctou oddaný:

Ján Hanula. mitnik
Banská Bystrica, dňa 4.-ho júla r. 1922.

Z obdobia po vzniku I. československej republiky sa v Mestskom archíve zachoval zaujímavý dokument – list mýtnika slúžiaceho v Lazovnej ulici, adresovaný vtedajšiemu županovi. Z obsahu listu (prosbopisu) si aj dnes, po vyše 80-tich rokoch, môžeme urobiť predstavu o postavení mýtnika i o problémoch, ktoré túto profesiu sprevádzali. (List publikujeme v pôvodnom, dobovom znení bez jazykových korektúr.)

Ján Baláž

Dobové dokumenty: Štátny archív Banská Bystrica

Priemysel a doprava v Banskej Bystrici v rokoch 1867 – 1890

V Bystrickom Permone č. 3 z minulého roku sme sa venovali téme rozvoja priemyslu a dopravy v Banskej Bystrici. V tomto čísle publikujeme jej voľné pokračovanie.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní r. 1867, kedy sa upravili niektoré ekonomické obmedzenia, vytvorili sa podmienky pre nový priemyselný rozvoj. Tzv. podnikateľská horúčka, ktorá vtedy opanovala krajinu a prejavila sa nepremyslenými aktivitami a skorým krachom, zasiahla Banskú Bystricu oneskorene, preto nebola ani tak bolestivá. Až rok pred krízou – v roku 1872 – zaznamenala Zvolenská sporiteľňa vzrast požiadaviek na pôžičky. Kríza však zabránila mnohým investíciám a možno aj krachom.

Tri staršie banskobystrické podniky (Beniač, Ruttkay, Pikler) mali stabilné základy. V roku 1868 k nim pribudla octáreň (Elsas – octáreň a obchod s drevom) a dve likérky (Ferdinand Horváth, Ján Novák), všetky vznikli z obchodného kapitálu a podnikania. Na domácej obchodnej báze bola v roku 1875 založená aj nová židovská podnikateľská firma likérka Armina Strompfa. Podnikanie sa rozšírilo aj v Radvani, kde Petrichovichovci založili ďalšiu výrobňu pušného prachu, nový mlyn, ktorý prevádzkovali v Malachove. V roku 1868 sa začala v Banskej Bystrici spracúvať aj hlina. V dôsledku celokrajinskej konjunktúry drevárstva začali investovať aj tunajší majitelia lesov (erár a mesto). Na Harmaneckom potoku vznikli nové píly na vodný pohon (Uľanka, Jakub a súkromná píla Eduarda Csereyho v predmestskej časti Zábava – približne dnešné sídlisko Sever). Horšie sa darilo len drobným pivovarníkom v domoch na námestí, lebo v roku 1868 z 32 pivovarov zostali len 3 (Paška, Sauber a Hertzka).

Dobré surovinové podmienky (kvalitné a lacné bukové drevo) a lacná pracovná sila umožňovali aj rozsiahlejšie podnikanie. V roku 1874 založil viedenský podnikateľ Gustav Harnisch, na mieste dnešnej Slovenky, prvý väčší banskobystrický závod – stoličkovú továreň na výrobu ohýbaného nábytku značky TONET, do ktorého dal v roku 1875 nainštalovať aj parný kotol v sile 5 atmosfér. Technickú úroveň vtedajších závodov určovala parná sila. Tento kotol bol po dvadsaťročnej prestávke druhý, ale aj jediný v Banskej Bystrici, ktorý zabezpečoval výrobe nezávislosť od vodného zdroja (Poznámka: Priemyselné zákony Uhorska definovali továreň počtom zamestnancov a parným pohonom.). V roku 1875 sa Harnisch pokúsil patentovať aj nový spôsob výroby stoličiek pomocou špeciálneho nástroja, ktorý dokázal spracovávať stoličku naraz z dvoch strán. Komisia však patent neschválila pre nejasnú formuláciu (nebolo zrejmé, ktorá časť nástroja je jeho vynálezom).

Začiatkom 80. rokov traja viedenskí podnikatelia Hertzka, Engel a Weiss založili pri ústí Harmaneckého potoka valcový mlyn (Erste Neusoler Walzmühle von Wien – Prvá bystrická valcovňa z Viedne), ktorý už od roku 1885 prešiel na parný pohon. O rok neskôr ďalšie dve remeselnícke dielne rozšírili svoje kapacity, ale zaviedli len vodný pohon. Obe boli súkenky a to: Jána Furdíka, ktorá stála vo dvore dnešnej Slovenky a Juraja Horárika na dnešnej Fortničke (Rázusova ulica). Posledná sa špecializovala na výrobu halenového súkna.

V nových ekonomických podmienkach našla širšie uplatnenie aj kvalitná hrnčiarska hlina z okolia mesta. Vznikla tehelňa, ktorá bola mestskou investíciou a zásobovala najmä lokálne trhy (1879). Ďalší tehliarsky podnik založil v meste v roku 1885 Alexander Knapp. Aj liehovarníctvo sa rozšírilo o novú likérku, ktorú od roku 1886 prevádzkoval banskobystrický veľkoobchodník Jozef Löwy.

Hromadná tovarová výroba si nevyhnutne vyžadovala rýchlejšiu a lacnejšiu prepravu. Plavenie dreva po Hrone a furmanský systém bol pomalý a pri nerozvinutej cestnej komunikačnej sieti aj drahý. Do roku 1890 výstavba a údržba hlavných ciest patrila do kompetencie podžupana a záležalo iba na jeho úsudku a vôli, kde a koľko finančných prostriedkov vynaloží na cestné úpravy. Mýtne povolenie aj z roku 1889 sa ešte odvolávalo na privilégium cisára Rudolfa z roku 1582.

Aktuálnou otázkou druhej polovice 19. storočia bola výstavba a smer železníc. Banská Bystrica mala byť už v päťdesiatych rokoch napojená na železničnú sieť. Plánovala sa totiž prípojka na košicko-bohumínsku trať, ktorá by spojila starú trať Viedeň a Pešť so Sliezskom. Nová trať sa mala stavať buď z Ostrihomu, alebo z Komárna Pohroním na Zvolen, kde by sa napojila na hlavnú radiálnu trať Pešť – Lučenec – Banská Bystrica – Sučany. Spory sa viedli o výhodnejšiu alternatívu; či viesť trať cez Kremnicu na Sučany, alebo cez Bystricu, prípadne z Bystrice na Brezno, Telgárt a odtiaľ na Spiš. Najlepšiu perspektívu mala posledná alternatíva pre najmenšie stúpanie. V roku 1862 bol projekt Pohronskej železnice aj prijatý, ale v čase prípravných prác vypukli dve vojny (Dánska a Pruská).

Pohľad na dnes už nejestvujúcu stoličkovú továreň (pred r.1902).

Vo výstavbe železničných sietí sa pokračovalo až po vyrovnaní. Vo vzťahu k Banskej Bystrici bola aktuálna trať Pešť – Lučenec – Banská Bystrica – Krakov, stará varianta, ktorú navrhol ešte Kossúth. Návrh bol síce v roku 1868 zákonom schválený, no vinou zákulisných zásahov sa Banská Bystrica ocitla mimo hlavnej trate. Mestskej rade sa nakoniec podarilo aspoň zabezpečiť vicinálne železničné spojenie so Zvolenom. Odbočka sa mala stavať súčasne s hlavnou traťou, omeškala sa však o dva roky. Hlavná trať do Zvolena bola dokončená v roku 1871, vicinálna s konečnou stanicou v Banskej Bystrici v roku 1873. Počas týchto dvoch rokov spojenie so železnicou do Zvolena zabezpečovali omnibusy. V roku 1889 bola otvorená dostavníková doprava do Parkanu (Štúrova), kde sa prestupovalo na železnicu smerom na Viedeň. Aj všetky ostatné pokusy mestskej rady o železničné prepojenie (Banská Bystrica – Kremnické Bane) boli neúspešné. Vinou nezabezpečenej dopravy sa zabrzdila perspektíva rozvoja Banskej Bystrice na dlhé desaťročia[1].

Valéria Chromeková

[1] Poznámka redakcie: Aké aktuálne ešte aj dnes!

O ČOM PÍSAL V ROKU 1934
POHRONSKÝ HLÁSNIK

„Kríza banskobystrických cukrárov prekonaná“. Takto ohlásili rozradostnení tovariši od Loudov, Odstrčilov, Valtrov, Preslov a iných. A čo sa vlastne stalo?

V Banskej Bystrici sa mali konať medzinárodné lyžiarske preteky. Usporiadateľom bol mestský Ski - klub a Zväz lyžiarov. Lenže, ako to občas v Banskej Bystrici bolo – nebolo snehu. Navyše firmy, ktoré mohli sneh vyrobiť umelo, zlyhali. A katastrofa sa každým dňom blížila...

Keď zarmútený jednateľ sedel v cukrárni u Loudov a chcel si osladiť zarmútený život, zbadal čokoládové rúrky, plnené hojne snehom. Hneď mu napadlo riešenie – objednať tento sneh. Objednal 120 vagónov prachového snehu u všetkých cukrárov v meste. Ako to naozaj dopadlo, správička v Pohronskom hlásniku už nehovorí. Vieme však, že azda v hodine dvanástej napadol skutočný sneh a v dostatočnom množstve.

MAGNUS DECUS HUNGARIAE – Náš Matej Bel

Matej Bel bol autorom mnohých vedeckých, pedagogických, vlastivedných, filozofických a cirkevno-náboženských diel. Jeho trvalým odkazom je postulát národnostnej rovnoprávnosti, náboženskej tolerancie, zjednocovania ľudí a národov, láska k vlasti a viera v silu vzdelania a kultúry. Svojim dielom prispel k rozvoju vedy, školstva, vzdelanosti a kultúry na Slovensku a v Európe.

Dnes jeho meno nesie Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, ktorá vznikla 1. júla 1992 zlúčením Pedagogickej fakulty a Ekonomickej fakulty. V súčasnosti má univerzita už osem fakúlt.

Veľká ozdoba Uhorska - Matej Bel (1684-1749).

Jedným z významných obdivovateľov Mateja Bela je aj súčasný predseda Slovenskej akadémie vied Štefan Luby. Vo svojej knižke *Moji intelektuáli* mu venoval úvodnú kapitolu pod názvom Predobraz autentického vedca. So súhlasom autora sa teraz môžu aj čitatelia Bystrického permona zoznámiť s osobitým pohľadom profesora Štefana Lubyho na život a dielo nášho Mateja Bela:

„Štandardnou výzdobou obcí a malých miest – nielen u nás – sú pamätníky prehier a víťazstiev vo vojnách. Celková bilancia ich vplyvu na vedomie národa býva negatívna. Radosť z výhry nevyrovná bolesť zo straty.

Našťastie sú aj obce a mestá, ktorým dominujú iné pamätníky. V Očovej neďaleko kostola stojí bronzové kreslo, ktoré zmajstroval roku 1984 Ján Kulich. Posadil do neho miestneho rodáka *magnum decus Hungariae* – veľkú ozdobu Uhorska – Mateja Bela. Bel sedí pohodlne opretý, ruky má prekrížené na prsiach, pozoruje okolie s výrazom duchovného nadhľadu, čo v kultúrne vyspelej Očovej nie je o nič ľahšie ako v Bratislave alebo vo Viedni.

Myslitelia bývajú často stvárnení v sediacej polohe. Vedu a kultúru treba vysedieť, ak nás sudičky na túto rolu vybavili a podsypali. Albert Einstein sedí na lavičke v parku vo Washingtone. Mikuláš Koperník na Krakovskom predmestí vo Varšave. Neďaleko neho sedí zamyslený kardinál Wyszynski. Zamyslenú sochu poznáme podľa toho, že si podopiera hlavu rukou. Pavol Országh Hviezdoslav sedí na svojom námestí v Bratislave. Všetci už oddychujú, básnik stále píše, akoby chcel zmenšiť deficit poézie v našom živote.

Vráťme sa však k Matejovi Belovi, ústrednej postave tohoto príspevku. V súčasnom období si ho pripomíname v súvislosti so 60. výročím vzniku Slovenskej akadémie vied a umení (2002) a 50. výročím vzniku jej priamej nasledovníčky – Slovenskej akadémie vied (2003).

Narodil sa roku 1684. Stredné vzdelanie získal a jazyky si osvojil v Banskej Bystrici, Bratislave, Veszpréme a Pápe. Filozofiu a teológiu študoval na univerzite v Halle. V Bratislave pôsobil ako rektor evanjelického gymnázia a farár. Zomrel roku 1749 na následky mŕtvice. Pochovali ho v Bratislave.

Belov prínos pre rozvoj a organizáciu vedy u nás je pozoruhodný. Mohol byť ešte väčší, keby nebol zomrel pomerne mladý. Žiaľ, aj múdri ľudia majú iba toľko času, ako tí, ktorí si na prídavné meno „múdry“ nemôžu robiť nárok. Mateja Bela priraďujeme k polyhistorom, hoci polyhistorizmus sa v jeho dobe aj v nevyzretých vedeckých podmienkach Uhorska stával už prežitkom. Ale ambiciózny Belov projekt *Posol Starého a Nového Uhorska* do tejto kategórie ešte patril. Iba v časti *Nové Uhorsko* sa mal zaoberať históriou, zemepisom a prírodou rozčlenenými do mnohých ďalších odborov a kapitol. Bel však skoro zistil, že takýto veľký vlastivedný projekt je nad sily jednotlivca, aj keď oplývajúceho encyklopedickými vedomosťami. Ustúpil od neho a sústredil sa na menší projekt zemepisu Uhorska – *Notitia Hungariae novae historico-geographica.*

Tieto poznámky sú užitočné na pochopenie toho, že osobné peripetie a zlyhanie priviedli Bela k zámeru organizačne podchytiť vedecký život a vtlačiť mu také atribúty, akými sa neskôr stali špecializácia, profilácia, spolupráca, koordinácia, interdisciplinarita. Bel sa ešte vyprofilovať a uzavrieť do ulity špecializácie nestihol. Našťastie.

Začiatkom 17. storočia začali v Európe vznikať učené spoločnosti – akadémie vied. Stávali sa nástrojom dosiahnutia vyššie citovaných cieľov. Prvé – ešte nestabilné – založili v Taliansku, ďalšie „trvalky“ v Anglicku a Francúzsku. Na ne nadviazali svojimi akadémiami Nemecko, Rusko a ďalšie krajiny. Bel a spolupracovníci, ktorých okolo seba sústredil, prišli v roku 1735 s návrhom na založenie Učenej spoločnosti so sídlom v Bratislave *(De litteraria societate Posonii instituenda)*. Na naše vtedajšie pomery s veľkým časovým predstihom. To podčiarkuje ich predvídavosť a zároveň vysvetľuje, prečo sa projekt naplnil omnoho neskôr.

V preambule návrhu Bel píše „Pretože je isté, že je sotva v Európe nejaká krajina, v ktorej by boli vedy na tom horšie ako v Uhorsku, dali si ušľachtilí synovia vlasti námahu, aby tento nedostatok zo všetkých síl odstránili“. Odvtedy už pretieklo veľa vody aj riekami omnoho menšími ako je často citovaný Dunaj. Môžeme si preto položiť otázku, či spomínaný výrok prestal platiť. Čiastočne áno. Uhorsko už neexistuje. Ale keby sme Belov výrok chceli pretlmočiť do dnešnej reality, bola by príhodná formulácia, že „spomedzi krajín bývalého Uhorska je sotva nejaká krajina, v ktorej by boli vedy na tom horšie ako na Slovensku“. Vývoj Slovinska a Maďarska je toho dôkazom a parafrázovaný Belov výrok mementom.

Ďalšia časť Belovej preambuly by mohla zostať, avšak s doplnením ušľachtilých dcér vlasti, ktoré sa so synmi vlasti usilujú deficit vo vedách odstrániť. Veď bez dcér sa už dnes nezaobíde nielen ekonómia, ale ani matematika, ktorú Bel ešte celkom správne zaradil do I. triedy učenej spoločnosti – k filológii, chronológii resp. k hudbe. (Matematika neskôr zakotvila v triede prírodných vied súčasných akadémií, kde má viac používateľov).

Druhá Belova trieda bola právnická. Tretia trieda bola prírodovedno-ekonomická. Obsahovala fyziku, chémiu, uľahčenie obchodu a jeho výhod, rozvoj odborov mechaniky. Ekonómia v tejto triede súčasných akadémií nezostala. Osobitne je to škoda dnes, keď integrácia navlieka ekonómii zvieraciu kazajku politiky a menej ohľadov sa berie na exaktné počty.

Najvyšším príkazom Belovej učenej spoločnosti mala byť česť Božia, služba panovníkovi, úcta a užitočnosť národu a vlasti. Dnes by sme povedali etika, kontrola génových manipulácií, expertízy pre politické orgány, aplikácia výsledkov v praxi. Európska pridaná hodnota by nahradila uhorskú pridanú hodnotu, keby Bel tento termín používal. Implicitne ho však v jeho diele cítime. U Bela vlastne cítime takmer všetko, čo sa dnes označuje heslom *knowledge based society*, aj keď na inej technologickej a informačnej úrovni.

Belov zámer v 18. storočí nevyšiel. Roku 1746 jeho autor napísal „Skôr ako táto najúctihodnejšia inštitúcia zapustila korene..., bola prerušená a zničená tými, ktorí by o sebe mysleli, že sú jedinými vedcami a že sú Atlantami vo všetkých vedách“. V prvom zväzku *Priekopníkov vedy a techniky na Slovensku* sa uvádza aj konkrétnejší názor, prečo Učená spoločnosť nevznikla. Všetci 12 navrhovaní členovia boli protestanti.

Projekt učenej spoločnosti na Slovensku sa naplnil až po nasledujúcich pokusoch Maximiliána Hella, Andreja Kmeťa, Ľudovíta Nováka a ďalších. Preto naša akadémia vznikla iba pred 60 rokmi. Škoda, že prvých a najťažších sto rokov nemá už za sebou. Nevadí. Keď si Royal Society v Londýne bude pripomínať v roku 2162 svoju 500-ročnicu, SAV bude mať pomerne okrúhlych 220 rokov a to bude z historického hľadiska už celkom povznášajúci pocit. Naši potomkovia si pri tejto príležitosti iste tiež pripomenú Mateja Bela, zájdu do jeho pamätnej izby v Očovej a nechajú sa zvečniť pri soche na námestí jeho rodnej podpolianskej obce na nejaké nanotechnológiami zhotovené pamäťové médium.

V období 10. výročia vzniku Slovenskej republiky sme však mali aj ďalší dôvod pripomínať si M. Bela. Bela - apologéta mnohonárodnostného Uhorska, rovnoprávnosti a autochtónnosti (teda pôvodnej územnej príslušnosti) Slovákov v Uhorsku. Aj na tomto poli vykonal dosť. Jeho metódy boli mierne a tolerantné, ale dôsledné.

V Matejovi Belovi máme predobraz autentického vedeckého pracovníka v dnešnom ponímaní, ktorý sa prelína s úlohou vedca – organizátora. Uplatňoval princíp *ad fontes*. Je známy výrokom: „Otvorme konečne lakomé skrine“ (archívy). S ním vošiel do histórie našej vedy pojem *žiaka*. Obstál by aj v scientometrii. V mennom registri prvých troch zväzkov *Priekopníkov vedy a techniky na Slovensku* nájdeme na Bela 61 odkazov. A čo môže vedeckého pracovníka potešiť viac, ako uznanie od súčasníkov, ktoré sa rodí najťažšie? Nedostal ho od nikoho menej významného, ako od Daniela Fischera, ktorý ho nazval zakladateľom uhorskej geografie.

Slovenská akadémia vied vydala pri 300-ročnici Mateja Bela pamätnú medailu a encyklopedický program SAV vrátane Veľkej slovenskej encyklopédie vychádza pod názvom *Beliana* s Belovou podobizňou ako logom. V Banskej Bystrici založili Univerzitu Mateja Bela, dnes jednu z najväčších na Slovensku. Sú to významné formy uznania za jeho priekopnícke činy a úsilie o modernizáciu vedeckého života u nás.

Peter Podracký

Z rodinných obyčajov PREDSVADOBNÉ OBDOBIE

V rámci rodinných obyčajov, ktoré sprevádzajú prelomové momenty v živote človeka, má nepochybne najdôležitejšie postavenie svadba. Svadobné obrady a zvyky sprevádzajúce uzavretie manželstva potvrdzujú zmenu rodinného a sociálneho stavu osôb uzatvárajúcich manželstvo. Uzatvorením manželstva vzniká nová rodina, nové príbuzenské a sociálne vzťahy. Základnou schémou svadby je obdobie predsvadobné, samotná svadba a posvadobné obdobie. Zaujímavým je sledovanie predsvadobného obdobia v Banskej Bystrici v období 17. – 19.storočia.

Mestské obyvateľstvo je etnicky, konfesionálne a sociálne heterogénne. Jednotlivci, ktorí v meste žili, pracovali, boli nositeľmi zvykových, morálnych, etických noriem, orientácií a postojov, ktoré mesto, rodina, kolektív (mestská rada, spolok) nielen vymedzili, ale aj riadili, kontrolovali a sankcionovali. Je len samozrejmé, že pri takom dôležitom životnom kroku, ako je výber partnera a samotná svadba, pôsobili vonkajšie tlaky. Svadba totiž nebola len úzkou rodinnou záležitosťou, ale konala sa za účasti lokálneho spoločenstva, ktoré prejavovalo spolupatričnosť, vzájomnú výpomoc a bolo aj svedkom právoplatného uzatvorenia manželstva.

Pri výbere manželského partnera zohrávala veľkú úlohu etnická a konfesionálna homogenita oboch partnerov; a sociálne, ekonomické či spoločenské postavenie rodiny. Vplyvnejší, majetnejší nemeckí občania mesta dávali svojich synov na štúdiá do Nemecka. Tu si okrem vzdelania osvojili a obľúbili aj tamojší životný štýl. Veľakrát sa zo štúdií vrátili ako ženatí a týmito novými zväzkami len znovu upevnili staré rodinné putá.

Prvou etapou dohovorov medzi dvoma rodinami boli pytačky, ktoré sa konali pod prísnym dohľadom rodičov. V prípade, že nevesta bola úplná sirota, ktorej ako pestún bola určená mestská rada, pýtanie nevesty sa uskutočnilo pred celou mestskou radou.

Verejným obradným potvrdením dohody o uzavretí manželstva boli zásnuby. Samotný akt zásnub bol veľmi slávnostný, spojený s bohatou hostinou, ktorá bola zároveň aj potvrdením svadobnej dohody. V r. 1723 mestská rada svojím nariadením Polizei-Ordnung presne stanovila, koľko hostí sa môže zúčastniť na zásnubách. Okrem tých, ktorí nevestu pýtali, si majetnejšie vrstvy mohli za každú rodinu pozvať troch členov, tí chudobnejší len po jednom. Snúbenci podpisovali aj svadobnú zmluvu, týkajúcu sa majetkových, finančných pomerov.

Potvrdzujúcim znakom dohody o uzavretí manželstva bolo aj obdarovanie nevesty. Pred svadbou snúbenec daroval svojej budúcej manželke svadobné šaty alebo šperky. Základnou etickou normou bolo aj pozvanie svadobných hostí. Okrem osobného pozvania sa používali aj svadobné pozvánky s vyberaným, úslužným textom, ktoré neraz obsahovali aj program pripravujúcej sa rodinnej slávnosti.

Šľachta, poprední, vážení a bohatí mešťania pozývali na svadobné hostiny svojich detí aj mestskú radu. Za túto pozornosť, ktorou bola mestská rada poctená, sa poďakovala, prípadne prispela aj svadobným darom. Tým zvykli bývať napríklad bohato zdobené strieborné čaše alebo pozlátené kalichy, ktoré boli dielom skutočne zručných zlatníkov.

Oddávna bolo zvykom pozývať veľký počet svadobných hostí, čo určite bolo otázkou prestíže a reprezentácie. Zároveň je to aj pozostatkom právneho významu, ktorý mala na svadbe účasť čo najširšieho lokálneho spoločenstva. Nariadenie z r. 1723 nielen presne stanovilo koľko ľudí sa môže zúčastniť na zásnubách, ale obmedzilo aj počet svadobných hostí. Podrobne opisuje možnosti i výšku výdavkov. Zámožnejším rodinám bolo dovolené pozvať na svadbu okrem mimobystrických 42 ľudí, 18 mužov, 18 žien a 6 dievčat. Menej majetnejšie rodiny si mohli pozvať 6 mužov, 6 žien a 2 dievčatá. V prípade nedodržania tohto nariadenia boli rodiny sankcionované. Povinnosťou pozvaných hostí bolo reagovať na pozvanie ústnou, prípadne písomnou formou.

Katarína Koštialová

Vznešení, šľachetní, múdri a obozretní páni, ktorí ste v mojej najväčšej úcte.

Pozdravujem Vás a venujem Vám neustálu pripravenosť mojich služieb. Podľa múdreho nariadenia Jeho svätej výsosti, nášho Boha a podľa dávneho a chvályhodného zvyku Svätej cirkvi, našej kresťanskej matky, chcejúc prispieť k obľube mojich dobrotivých Pánov a synov môjho otca, som sa zasnúbil s Evou Zolnayovou s milou dcérou vznešeného a rytierskeho pána Františka Zolnayho tak, že sa stane mojou budúcou večnou manželskou družkou. Solennitas (veľký sviatok) našej počestnej hostiny bude 6. január nasledujúceho roku 1675 v Dolných Rakytovciach. Kvôli tejto príčine láskavo prosím Vaše Milosti ako aj dobrotivých pánov, aby im nebolo na obtiaž compareovať na večeri, v hore uvedený deň a mieste o jednej hodine popoludní. A zostať aj na obed nasledujúceho dňa, a tak poctiť Vašou čestnou prítomnosťou Deň našej Počestnej Hostiny. Túto Vašu dobrotu sa vynasnažím počas svojho Bohom daného života odslúžiť. Nech Vaše milosti udržia a Boh dlho v dobrom zdraví.

Dané vo Vlkanovej dňa 22.decembra roku 1674.

Priateľ Vašich Urodzeností a najochotnejší služobník Žigmund Géczy.

Zimné obdobie ČAS SPOLOČENSKÝCH STRETNUTÍ, ZÁBAV A PLESOV

Zábavy sa sústreďovali najmä do zimného obdobia a čas tanečných večierkov vrcholil najmä vo fašiangovom období a končil v utorok o polnoci pred popolcovou stredou. V tomto období zaznamenávame aj väčšiu frekvenciu svadieb. Popolcovou stredou začínal štyridsaťdňový pôst, keď sa z verejného života vylučovali akékoľvek prejavy zábavy, tanca, spevu.

S verejnými tanečnými zábavami sa v mestských spisoch stretávame až v 17. storočí. Väčšinou išlo o ľudové zábavy, na ktoré však mestská rada viackrát vydala zákaz „ako na mravnosť ohrozujúce príležitosti". Zmienku o panských báloch nachádzame prvýkrát až v roku 1799. Miestom honosného bálu bol Benického dom, ktorého veľké miestnosti na poschodí spĺňali požiadavky účelnosti, ale aj pompéznosti.

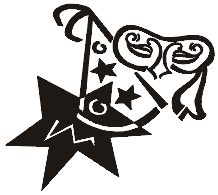

Organizátormi zábav boli predovšetkým rôzne spolky: v roku 1829 sa napríklad konal prvý *strelecký bál*. V medzivojnovom období činnosť spolkov vzrastala, čo sa odrazilo aj v ich zvýšenej spoločenskej aktivite. V roku 1926 uvádzajú miestne noviny viacero úspešných podujatí – *ples katolíckeho kruhu*, *evanjelický koncertový a zábavný večierok*, *židovský purim večierok*, *detský maškarný ples*, v roku 1927 zas *lesnícky maškarný ples*, *živnostenský ples*, *ohňohasičský ples*, *dôstojnícky ples* v katolíckom tovarišskom spolku a *ples starých mládencov*. Zvlášť poslednemenovaný bol očakávaný s neobyčajnou nedočkavosťou. Napríklad v roku 1925 sa dlho pred touto udalosťou rozprávali neuveriteľné správy o pripravovanom hromadnom spoločenskom vystúpení starých mládencov. Úspech plesu sa zdal byť vopred zaručený, lebo v prípravnom výbore figurovali mená osvedčených staromládeneckých banskobystrických pracovníkov žurnalistov, právnikov, lekárov...

Významná bola aj funkcia „protektorátu plesu", ktorú – ako inak – taktiež plnil významný banskobystrický mešťan – starý mládenec. Účel plesu bol vysoko humánny: „bol usporiadaný v prospech opustených matiek a kojencov, čo je pre šľachetné zmýšľanie a cítenie starých mládencov zvlášť príznačné".

Matkou plesu bol menovaný známy vtipkár, lekárnik Karol Burda, ktorý venoval plesovému výboru svoju fotografiu z detstva so špeciálnym venovaním. Konečne nadišiel večer staromládeneckého plesu. Sála bola samými medovníkovými srdciami skvostne dekorovaná, každý hosť bol ozdobený červeným srdcom na farebnej stuhe, ktorá niesla nápis: „Ej, načo mi je načo, mladá žena!" Starí mládenci boli ešte zvlášť zviditeľnení a podľa stavu svojho srdca príznačne označení: tí mladší mali bielu stužku, tí, ktorí sú v nádeji (že sa oženia) zelenú a tí beznádejní nemali stužku žiadnu. Tento ples sa stretol s nadšením banskobystričanov a zúčastnilo sa ho toľko ľudí, že bol znova dôvod na to, aby sa domáhali reprezentačnej budovy, ktorá by slúžila na kultúrne a spoločenské podujatia takéhoto typu.

Na záver azda myšlienku spod vtipného pera občana z medzivojnového obdobia:

Fašiangy sú doba tanca, veselosti a rôznych afér, ktoré niekedy končia odstúpením (z politického či verejného života), ale u mnohých mládencov a panien pristúpením k oltáru.

Jolana Darulová

ZEMEPIS HOREHRONIA

V r. 1943 vytlačila Kníhtlačiareň Andreja, účastinárska spoločnosť, filiálka vo Zvolene, zaujímavú a obsažnú vlastivednú štúdiu Banskobystrického a Breznianskeho okresu – Zemepis Horehronia. Brožovanú publikáciu s množstvom obrázkov, máp, štatistík a bohatým textom na 153 stranách vytvoril Ladislav Kvietok, profesor zemepisu, dejepisu a krasopisu na Štátnej obchodnej akadémii v Banskej Bystrici.

Kniha má dve základné časti – fyzickú a antropogeografickú, na ktorú naväzujú štatistiky a literatúra. K publikácii boli priložené aj špeciálne mapy (1:75 000) – Mošovce, Banská Bystrica, Brezno, Pohorelá, Detva a Revúca. Asi 40 fotografií poskytol autorovi jeho kolega, profesor Ján Krákora.

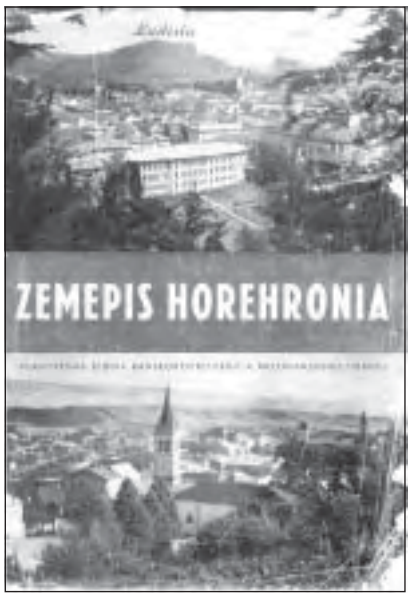

Dá sa povedať, že Kvietkova kniha bola v čase svojho vydania čo do obsahu jedinečná. Podrobne opísal všetky pohoria, kotliny, úvaly, prielomy, pahorkatiny, doliny – vypĺňajúce územia okresov Banská Bystrica a Brezno.

Bohato je spracovaná aj kapitola o podnebí na Horehroní a nechýbajú podrobné meteorologické štatistiky. Azda najcennejšia je antropogeografická časť, kde sa venuje osídľovaniu územia okresov od najstarších čias až po dobu súčasnú. Dôkladne opísal sídla a ich typy. V štatistike o raste obyvateľstva v mestách sa dozvieme, že B. Bystrica bola v r. 1720 iba malé mestečko s počtom obyvateľov 2 646. Za 220 rokov (v roku 1940) malo už mesto 13 045 obyvateľov, keď najväčší rast bol zaznamenaný do roku 1780 (81%). V ostatných obdobiach sa rast pohyboval iba okolo 20%.

V kapitole Školstvo (XVI) uvádza, že Banská Bystrica vynikala vysoko nad priemer v počte škôl, či už išlo o ľudové, odborné, stredné školy a prirovnal ju k Bratislave, Banskej Štiavnici, či Prešovu. Detí v školopovinnom veku bolo v B. Bystrici 160 na jeden tisíc obyvateľov, čo robí približne dvetisíc. V školskom roku 1941/42 bolo na školách evidovaných 2 778 žiakov (nepočítajúc ľudové školy). Boli to – dve gymnáziá 654, Učiteľská a Obchodná akadémia spolu 590, Vyššia aj Nižšia priemyselná škola 228, Škola pre ženské povolania 96, dočasne tu boli aj Štátna melioračná škola 47, Stredná vojenská reálka 120 a nakoniec meštianky 1 043 žiakov či žiačok.

Z bohatej kapitoly štatistík vyberiem údaj z výsledkov sčítania ľudu v roku 1930 (k 1. 12.). Banská Bystrica mala v tom čase 11 347 obyvateľov, bývajúcich v 846 domoch. Z toho počtu bolo 9 520 osôb národnosti slovenskej a českej. V meste žilo len 483 Nemcov a 434 Maďarov. Navyše bolo až 507 osôb národnosti židovskej. Čo sa týka náboženstva obyvateľstva – prevládalo katolícke 7 042, evanjelikov bolo 2 548, k židovskému sa hlásilo až 1 092. Zvyšok tvorili grékokatolíci a kalvíni.

Mohol by som citovať ďalšie zaujímavé údaje zo štatistík – koľko sa v meste a na jeho okolí pestovalo domáceho zvieratstva, alebo aké boli v tom čase osevné plochy. Tieto a mnohé iné údaje si môže čitateľ v knihe nájsť.

Na záver by som sa chcel zmieniť o autorovi Zemepisu Horehronia. Stredoškolský profesor Ladislav Kvietok pôsobil v Banskej Bystrici od leta 1942 (18.7.) do roku 1945, kedy bol premiestnený na Št. gymnázium v Skalici. Býval u mojej mamičky na priváte, v Mestskom parku (dnešná Tajovského 18). Aké boli jeho ďalšie osudy, žiaľ, nevieme.

Keďže venoval svoju knihu predsedovi Snemu Slovenskej republiky Dr. Martinovi Sokolovi, dá sa predpokladať, že bol za tento čin neskôr zo školských služieb uvoľnený. Je tiež možné, že odišiel aj za hranice. V čase svojho pôsobenia v Banskej Bystrici mohol mať 30-35 rokov. Nám doma zostala ako pamiatka na jeho osobu kniha s venovaním zo dňa 4.IX. 1943 (*Mojej dobrej domácej panej prof. Chromkovej a jej mamičke s pozdravom venuje Ladislav Kvietok*).

Keďže práve uplynulo 60 rokov od vytlačenia štúdie, chcel som upozorniť spoluobčanov na osobnosť, ktorá sa už z pamäti mesta úplne vytratila.

Igor Chromek

Črepky z histórie

Pred 666 rokmi v r. 1338

- 25. máj – ostrihomská kapitula transumuje na žiadosť comesa Mikuláša Sasa (zemepána dediny Sásová, súčasne člena banskobystrickej mestskej rady) a jeho synov Antona, Demetera, Detricha, Vavrinca, Havla, Jána, Mikuláša a Dávida 2 listiny Štefana V. – prvá, ktorou potvrdzuje privilégium Bela IV. z r. 1255 pre Banskú Bystricu, druhá, ktorou potvrdzuje donáciu Bela IV. z r. 1263 pre banskobystrického richtára Ondreja.

Pred 555 rokmi v r. 1449

- 5. jún – gubernátor Ján Hunyadi zakazuje richtárovi a rade mesta Banská Bystrica vyberať dane od poddaných Juraja Barlu zo Sásovej

Pred 444 rokmi v r. 1560

- 17. marec. – prichádza do Banskej Bystrice na príkaz arcibiskupa Oláha archidiakon Zathay dať pod závor všetky cirkevné knihy a rovnako prezrieť a zakázať predaj evanjelických kníh u bystrického kníhkupca, aby sa evanjelická viera nerozširovala
- 6. september – Ferdinand I. odpovedá na sťažnosť mestskej rady a dáva pokyn vrchnému predstaviteľovi komory Wolfgangovi Hohenwarterovi, na dosledovanie, aby si dediny splnili staré povinnosti spojené s čistením a udržiavaním vodnej priekopy Hradu
- 22. október – vydáva panovník druhé nariadenie pre komoru (čistenie a udržiavanie vodnej priekopy Hradu), neskoršie tretie nariadenie 26.9. 1562 vzhľadom na blížiace sa turecké nebezpečenstvo
- december – do Banskej Bystrice bol za nemeckého kazateľa povolaný Rehor Meltzer, r. 1584 senior banských miest, r. 1578 vydal v Banskej Bystrici tlačený spis: Confessio verae reliogionis, venovaný Pavlovi Rubigallovi
- od tohto roku boli namaľované na veži zámku slnečné hodiny (vymaľoval ich neznámy majster z Banskej Štiavnice)

Pred 333 rokmi v r. 1671

- 15. október – vydal kráľ Leopold na základe žiadosti katolíckych mešťanov (10 mešťanov) o navrátenie veľkého zámockého kostola katolíkom nariadenie, so splnením ktorého poveril ako komisárov komorského grófa Jána Ondreja Joanelliho, päťkostolného biskupa Jána Gubassóczyho, gr. Alexandra Esterházyho a radcu Juraja Giľlányiho. Do mesta pod zámienkou vyberania dane bolo poslané cisárske vojsko pod velením gnr. Alexandra Leszlieho, ktoré ešte pred príchodom menovaných cisárskych komisárov počas búrlivej noci 17.11. preliezlo pomocou rebríkov smerom od cintorína zámocké múry, chytilo posádku a zaujalo hlavný zámocký chrám. (V Banskej Štiavnici chrám násilne otvorili a zaujali 15.2. 1669, štiavničania sa búrili a asi 3000 ozbrojených ľudí si chcelo chrám vziať späť silou, na veľké prosby svojich evanjelických kňazov od násilia ustúpili a hľadali pomoc na všetky strany inak – bezvýsledne.) Darmo mesto protestovalo proti zaujatiu zámku, nedosiahlo nič; ba 2. 2. 1672 bol i druhý zámocký kostol pre katolícku cirkev zaujatý. Dňa 16. 12. 1673 boli zaujaté i ostatné dva mestské kostoly (kostol sv. Ducha a kostol sv. Alžbety).
- rozhorčení evanjelici v Mičinej chytili tam osadeného katolíckeho pátra Evarista, na vrchu Kňažík ho zakopali do zeme a hlavu mu odrezali pluhom

Pred 222 rokmi v r. 1782

- píše biskup mestskej rade a prosí ju o zasypanie vodnej priekopy hradu a premiestnenie bitúnku, ktorý je vedľa nej (neudialo sa)
- požiar, pri ktorom vyhorela mestská veža. Počas nasledujúcich dvoch rokov ju opravoval majster Peter Grosman. Opravy mestských budov po požiari v r. 1782 stáli mesto vyše 7 800 zlatých a veža vtedy dostala novú strechu z medeného plechu s hmotnosťou 670 kg. Za prácu sa vyplatilo vyše 452 zlatých
- 20. november - Ján Jozef Tumler žiada o prijatie za občana Banskej Bystrice a o povolenie založiť tlačiareň

Pred 111 rokmi v r. 1893

- bola postavená budova nového evanjelického gymnázia, na mieste bývalého horného cintorína - dokončená v roku 1894 nákladom vyše 18 tisíc zlatých
- umiestnenie novej budovy vyššej dievčenskej školy v komorskom dvore
- bol založený učiteľský ústav
- mesto ponúklo budovu bývalej cukrovarnej továrne na trvalú kasáreň
- ukončenie stavby vojenskej kasárne a vojenskej nemocnice
- bol schválený plán adaptácie opatrovne na Hornej ulici a plán umrlčej komory

Spracoval Dušan Jarina

Výšinné sídliská v okolí Banskej Bystrice

Aj napriek tomu, že z územia dnešného mesta zatiaľ nemáme žiadne priame doklady pravekého osídlenia, v jeho okolí sa nachádza celý rad lokalít z tohto obdobia. Ide hlavne o výšinné sídliská, ktoré využívajú prirodzené strategické danosti hornatého terénu. Obvykle boli opevnené valom a priekopou – hradiská. Niekedy obranu dopĺňali strmé bralá a neprístupný terén. Val bol buď kamenný alebo kameňo-hlinitý. Na vale alebo pri ňom mohla byť postavená palisáda z drevených kolov.

O ich existencii nám hovorí aj tradícia, ktorá sa zachovala v názvoch niektorých lokalít, napríklad Hrádok, Hradište.

Kóta Hrádok – katastrálne územie (k. ú.) Badín – vyvýšenina na severozápad od obce. Pod jej vrcholom sa nachádza umelá terasa. Zatiaľ bez nálezov. Na lúke medzi kótou Hrádok a Badínskym potokom sa našli črepy keramiky z neskorej doby bronzovej (1000 – 700 pr.Kr.) a z obdobia stredoveku.

Kóta Hrádok – k. ú. Horné Pršany – hradisko bolo rozčlenené na viaceré plošiny a opevnené valom. Nálezy zo strednej doby laténskej (300 – 100 pr.Kr.), neskorej doby laténskej (100 – 0 pr.Kr.) – zlomky keramiky a železných a bronzových spôn. Z konca 4. storočia po Kr. (koniec doby rímskej a začiatok sťahovania národov) pochádzajú železné nástroje, odlievacia forma, fragment medeného kotlíka, trojboké hroty šípov a keramika. Patrili svébskemu obyvateľstvu, ktoré sa vtedy usadilo v tejto oblasti.

Kóta Hradište – k. ú. Lučatín – Ľubietová – odtiaľto pochádzajú fragmenty keramiky z neskorej doby bronzovej a novoveku; novoveká glazúrovaná keramika možno súvisí so stopami po drevenom objekte (strážna veža?), ktoré boli zistené pri prieskume lokality.

Kóta Hradište – k. ú. Moštenica – hradisko opevnené predpokladanou priekopou na východnej strane, ktorá dopĺňala prirodzenú ochranu strmých svahov. Početné nálezy keramiky z mladšej a neskorej doby bronzovej – lužická kultúra. Z obce Moštenica pochádza starší nález žiarového hrobu lužickej kultúry.

Kóta Hrádok – k. ú. Nemce – hradisko bolo opevnené valom, ktorý nadväzuje na vápencové bralo v ktorom bol umelo vysekaný priechod. Nálezy pozostávajú zo zlomkov keramiky lužickej kultúry z neskorej doby bronzovej.

Netopieria jaskyňa, kóta Hrádok - k.ú. Nemce.

Kóta Hradisko – k. ú. Nemecká – hradisko so zreteľným valovým opevnením na južnej strane. Výskumom boli vo vale zistené do červena prepálené vrstvy a stopy dreva a tiež zuhoľnatený drevený kôl zapustený do staršej vrstvy valu. Osídlenie reprezentujú črepy keramiky a bronzové predmety (sekerky, nákrčníky, čelenka) z neskorej doby bronzovej, keramika zo strednej doby laténskej, z konca doby laténskej až počiatku doby rímskej (okolo zmeny letopočtu). V období stredoveku tu bol postavený drevený hrádok, o čom svedčí početný nálezový materiál z 15. storočia (hroty šípov, podkova, železné klince, zlomky keramiky). Táto výstavba zrejme súvisí s prítomnosťou posádky Jána Jiskru vo Zvolene.

Kóta Kopec – k. ú. Priechod – hradisko sa rozkladá priamo nad obcou na rozľahlom masíve Kop-ca, bolo opevnené múrom z nasucho kladených kameňov, ktorý tvorí viacero prstencov. Jeho výška a šírka je 90 cm. Na niektorých miestach bol rozobratý kvôli hospodárskemu využívaniu lúk. Stopy osídlenia sa nachádzajú len na samotnom vrchole v blízkosti dnešného retranslačného stožiara, kde sa nachádza aj valové opevnenie a priekopa. Hradisko malo jednoznačne refugiálny (útočištný) charakter a obyvateľstvo sa sem uchyľovalo len v čase ohrozenia. Samotné sídlisko sa nachádza mimo hradiska a rámcovo ho môžeme zaradiť k púchovskej kultúre. Nálezy tvoria zatiaľ len zlomky keramiky.

Rekonštrukcia obydlí lužickej kultúry (mladšia doba bronzová).

Kóta Hrádok – k. ú. Selce – Baláže – hradisko tvorené dvomi vrcholovými plošinami, ktoré sú od juhovýchodu chránené valom. Nálezy dokumentujú bohaté osídlenie tejto polohy v neskorej dobe bronzovej, dobe halštatskej (staršia doba železná 700 – 400 pr.Kr.), neskorej dobe laténskej, v období sťahovania národov (začiatok 5. storočia po Kr.) a v stredoveku (10. – 11. storočie). Lokalita je už od 19. storočia narušaná hľadačmi pokladov kvôli depotu strieborných rímskych mincí, ktorý sa tu našiel.

Kóta Hrádok – k. ú. Sielnica – z lokality pochádzajú črepy z neskorej doby bronzovej zo staršieho prieskumu. Pri posledkom prieskume tu boli nájdené koľaje od vozov nachádzajúce sa v podloží, ďalej tu bol objavený kruh do sklovita prepálených kameňov s priemerom cca 20 m; či ide o pozostatok po hospodárskej činnosti alebo plnil inú funkciu objasní až prípadný archeologický výskum.

Predmety z mladšej doby bronzovej.

Kóta Horný diel – k. ú. Špania Dolina – výšinné sídlisko na lúke na južnej strane kopca pod jeho vrcholom; poloha má veľmi dobré strategické umiestnenie s výhľadom na Zvolenskú kotlinu. Nálezy - zlomky keramiky z neskorej doby bronzovej. Na južnej strane sídliska sa črtajú málo zreteľné zvyšky valu (?).

Kóta Hrádok – k. ú. Špania Dolina – lokalita sa nachádza za železničnou traťou naľavo od cesty na Španiu Dolinu, zatiaľ bez nálezov. Môžeme predpokladať, že strážilo prístupovú komunikáciu k významnému ťažobnému revíru (meď).

Peter Ušiak

NÁVŠTEVA SÍDLISKA- HRÁDOK (POD PANSKÝM DIELOM)

Redakcia časopisu Bystrický Permon, Združenie cestovného ruchu Bystriciensis, Občianske združenie Extra - tour Slovakia a Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici Vás pozývajú na turisticko-poznávaciu akciu za poznaním histórie sídlisk - hrádkov v okolí Banskej Bystrice.

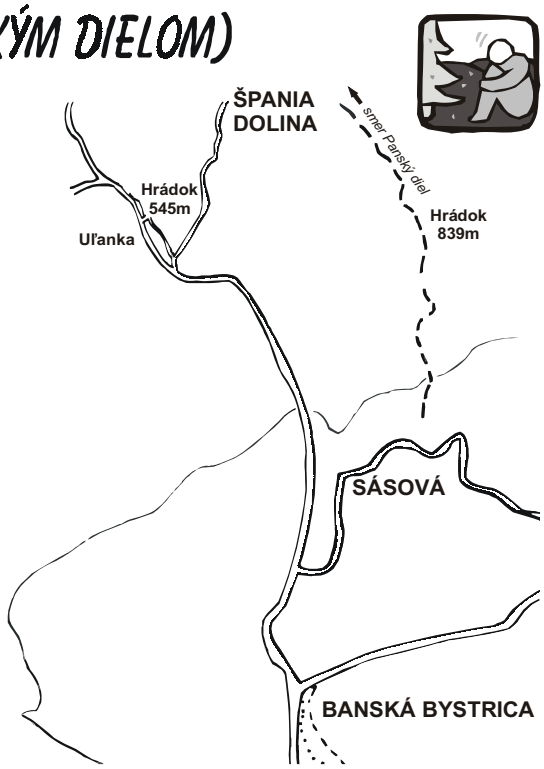

Cieľ: sídlisko - HRÁDOK - 835m.n.m.
Termín: 18. apríla 2004 (nedeľa)
Stretnutie účastníkov: Sásová - konečná MHD - PIENINSKÁ
Čas: 9,15 hod.
Trasa: Sásová - Bučičie - Hrádok - Horný diel - Baranovo - Špania Dolina
Dĺžka trasy: 7,5 km
Ukončenie akcie: 17,00 hod.
Pomôcky: Mapa č.100 VKÚ - Harmanec
Odchod spoja SAD zo Španej Doliny do Banskej Bystrice: 8,20 hod.

Nezabudnite si vziať vhodnú turistickú výstroj/oblečenie a obuv/ podľa počasia, fotoaparát, videokameru, ďalekohľad, stravu a tekutiny na celý deň a samozrejme, dobrú náladu na stretnutie s priateľmi.

Deti do 15 rokov sa môžu zúčastniť v sprievode rodičov, mládež do 18 rokov so súhlasom rodičov.
Za akciu sú zodpovední Ján Vicen a Pavel Gender.

KAM KRÁČAŠ, CESTOVNÝ RUCH? SPOLOČNE HĽADAJME ODPOVEDE

Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja mesta Banská Bystrica na roky 2004 - 2006

V závere roku 2003 mesto Banská Bystrica uverejnilo na internetovej adrese www.banskabystrica.sk Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja mesta Banská Bystrica na roky 2004 – 2006. Zároveň vyzvalo širokú verejnosť na zasielanie návrhov a pripomienok k zverejnenému dokumentu.

Občianske združenie Permon založené za účelom rozvoja cestovného ruchu v obci Špania Dolina predložilo nasledovné návrhy:

Priorita 1.3. Rozvoj športovej a rekreačnej činnosti na území mesta a okolia.

a) Zimná úprava lyžiarskych turistických tratí na trase Šachtička - Dolný Šturec - Špania Dolina (ponad osadu Piesky).

Táto trasa predstavuje kilometre zvážnic v nenáročnom horskom teréne s peknými výhľadmi na masív Krížnej, Kremnických vrchov a obec Španiu Dolinu. Oblasť je navštevovaná porovnateľným počtom návštevníkov ako lyžiarske centrum Králiky.

b) Zriadiť kyvadlovú dopravu na trase Šachtička – Banská Bystrica (Strieborné námestie) – Špania Dolina - Staré Hory – Turecká - Donovaly.
Zriadením dopravy najmä počas víkendových dní sa umožní v letnej a zimnej sezóne väčšia variabilita pri voľbe nástupov i cieľov turistických trás, bez použitia vlastných dopravných prostriedkov.

Priorita 1.4. Rozvoj cestovného ruchu.

a) V meste Banská Bystrica zriadiť expozíciu **„Slovensko v miniatúre“**.

V marketingovom a informačnom spravodajcovi SACR Infotour 3/2003 je uvedené: „V rámci námetov projektov na realizáciu fondov Európskej Únie je potrebné zamerať pozornosť na bod 14 Svet a Slovensko v miniatúre – komplexy vybraných stavieb krajiny realizované v areáloch s parkovou úpravou v určenej mierke trojrozmerne. Vhodné by bolo realizovať Svetv miniatúre v okolí Bratislavy a Slovensko v miniatúre na strednom Slovensku“.

b) Zriadiť expozíciu **Špaňodolinského banského múzea a skanzenu** za účelom využitia kultúrno-historických pamiatok pre rozvoj cestovného ruchu.

Zriadenie Špaňodolinského banského múzea predpokladá využiť pozostatky objektov závodu Rudných baní a bude prezentovať zaniknuté technológie, technické zariadenia a exponáty minulých storočí, využívaných pri ťažbe medenej rudy.
Skanzen sprístupní banské diela v okolí Španej Doliny. Atrakciou bude obnova podzemnej železnice do osady Piesky.
OZ Permon vypracoval žiadosť na financovanie projektu z Grantovej schémy roku 2004.

c) Vybudovať sedačkový výťah **z obce Špania Dolina na Panský diel.** Realizáciou sa odľaží parkovisko na Šachtičke a sprístupní sa turistická oblasť širšej verejnosti.

d) V meste Banská Bystrica zriadiť cestovnú kanceláriu pre aktívny zahraničný cestovný ruch.
Kancelária s regionálnou pôsobnosťou bude pravidelne zasielať zahraničným cestovným kanceláriám (napr. v družobných mestách Banskej Bystrice) propagačné materiály v elektronickej podobe a poskytovať aktuálne informácie o ubytovacích kapacitách a službách v regióne mesta.

Vážení čitatelia, v časopise Bystrický Permon uvítame Vaše návrhy v oblasti rozvoja cestovného ruchu a budeme sa navzájom informovať o postupe v ich realizácii.

Redakcia časopisu

BYSTRICKÝ PERMON
Vydáva: **BYSTRICIENSIS - Združenie cestovného ruchu,** Vychádza štvrťročne. **Šéfredaktor**: Ing. Pavel Gender. **Zodpovedná redaktorka**: PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD., **Redakčná rada**: Ján Baláž, PhDr. Jolana Darulová, CSc., PhDr. Igor Graus, PaedDr. Július Lomenčík, prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., PhD., MgA. Janka Škvarková, ArtD., PaedDr. Dušan Jarina, Igor Chromek, Ján Vicen, Milan Žuffa-Ellek, **Grafická úprava**: PaedDr. Dušan Jarina, **Adresa redakcie:** Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica, **e-mailový kontakt**: permon@fhv.umb.sk, jarina@misbb.sk, **Tlač**: PRINT – Svetlík Štefan, Slovenská Ľupča, **Registr. číslo:** OÚ-OPT-1/2003. Revue vychádza v rámci grantového projektu VUGA UMB Vedou k poznaniu a ľudskosti.